

Tekst opublikowany w: „Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Ekonomii Wyższej Szkoły Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu” 2006, zesz. 3, ISSN: 1731-2574, ss. 23-37; opracowany do wersji online, skorelowany z ostateczną wersją wydawcy i poprawiony o dostrzeżone błędy w druku 14 sierpnia 2014 roku przez Karola Dąbrowskiego na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0).

Karol Dąbrowski

**Izba Centralna Gospodarki Ogólnej, izby dystryktowe i grupy główne
w Generalnym Gubernatorstwie, jako instytucje niemieckiej administracji
gospodarczej**

Artykuł poniższy ma dać wstępny obraz Izby Centralnej Gospodarki Ogólnej, izb dystryktowych i grup głównych na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1941–1944. Wymienione powyżej instytucje zostały stworzone przez okupanta w miejscu polskich, międzywojennych instytucji samorządu gospodarczego jakim były izby przemysłowo-handlowe oraz izby rzemieślnicze¹. Dlatego też te instytucje okupacyjne można traktować jako niemiecką kontynuację polskiego samorządu gospodarczego. W przypadku izb przemysłowo-handlowych (izb p-h), okupant niemiecki tworząc własne instytucje, bazował nie tylko na polskich przepisach prawnych dotyczących się polskich izb p-h, ale wykorzystał także mienie i personel likwidowanych izb p-h. Ramy czasowe artykułu objęły okres 1941–1944, gdyż Izbę Centralną i grupy główne tworzą od roku 1941. Instytucje te stopniowo wchłaniały polskie izby p-h i izby rzemieślnicze. Natomiast w roku 1944 w toku działań wojennych, instytucje te przestawały faktycznie funkcjonować.

Artykuł został oparty na analizie aktów prawnych publikowanych w latach 1939–1944, w: „Dzienniku Rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa” („Verordnungsblatt des Generalgouvernement” – dalej jako „VblGG”) – do 1 września 1940 r. nosił on nazwę „Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla

---

¹ Izby rolnicze zostały przekształcone w dystryktowe biura agrarne przyporządkowane urządzeniom gubernatorów dystryktów (Por.: VblGG 1942, s. 567; 1943, s. 311; 1944, s. 165).

okupowanych polskich obszarów” („Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete”), „Dzienniku Urzędowym Generalnego Gubernatorstwa” („Amtlicher Anzeiger” – dalej: „Amtl. Anz.”), „Dzienniku Urzędowym Szefa Dystryktu Lublin” („Amtsblatt des Chefs des Distrikts Lublin” – dalej: „Amtsblatt”) oraz literaturze przedmiotu. Ze względu na szczupłość miejsca zrezygnowałem z odwoływania się do biuletynów informacyjnych izb dystryktowych oraz urzędowych biuletynów grup głównych². Dlatego też można uznać, że zaprezentowałem ujęcie formalne omawianych instytucji.

W 1939 r., na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow, ziemie polskie zostały podzielone między III Rzeszę i ZSRR. Z części ziem polskich, okupant niemiecki utworzył Generalne Gubernatorstwo (GG), które R. Łaszewski i S. Salmonowicz nazwali „bliżej niezdefiniowanym tworem prawnym na ziemiach polskich całkowicie i wyłącznie rządzonej przez Niemców i podlegającym władzy Rzeszy Niemieckiej”³. Po unormowaniu ustroju GG, na jej czele stanął **generalny gubernator**, którym został H. Frank. Generalny gubernator kierował rządem GG. W jego skład wchodziły m.in. resortowe wydziały główne. Jednym z wydziałów głównych, był wydział główny gospodarki, któremu podlegały sprawy przemysłu, handlu i rzemiosła.

GG podzielono na dystrykty (okręgi), na czele których postawiono gubernatorów dystryktów (początkowo szefów dystryktów). Gubernatorowi służył pomocą urząd gubernatora (uprzednio urząd szefa dystryktu). W ramach urzędu gubernatora funkcjonowały m.in. wydziały odpowiadające wydziałom głównym rządu GG. Były to np. wydziały gospodarki, wyżywienia i rolnictwa, pracy, lasów⁴.

Administracja GG była bardzo skomplikowana, urzędy zmieniano, przekształcano, dublowano, a ich kompetencje się pokrywały. W GG działały organy: administracji ogólnej (gubernatorzy, starostowie), administracji specjalnej (podlegające generalnemu gubernatorowi lub bezpośrednio ministrom Rzeszy),

---

² W okresie 1939–1942 każda izba dystryktowa wydawała własny „Biuletyn Informacyjny”. („Mitteilungsblatt”). Dodatkowo Izba P-H w Warszawie publikowała „Wiadomości gospodarcze”. Natomiast od 1942 r. w Krakowie ukazywał się centralny Biuletyn Grupy Głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” Izby Centralnej. Periodyki te są bardzo ważnym i bogatym w informacje źródłem drukowanym.

³ R. Łaszewski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1997, s. 151.

⁴ Z. Mańkowski, *Lata wojny i okupacji 1939–1944*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 1, red. T. Mencil, Warszawa 1974, s. 813 i 814; W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 151-155; *Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, Warszawa 1972, *Wstęp*, s. 30-34.

NSDAP, policji i SS. Mnożenie urzędów, powoływanie pełnomocników do różnych spraw, biurokratyzaacja, korupcja, niskie kwalifikacje urzędników, pobory do wojska, częsty ruch służbowy, brak koordynacji wydawanych – częstokroć sprzecznych ze sobą – zarządzeń, działanie w GG osobnych pionów organów niezwiązanych z generalnym gubernatorem, powiązanie prywatnych przedsiębiorstw – powoływanych przez urzędników – z władzami, nadawanie firmom prywatnym i koncernom niemieckim uprawnień władz publicznych⁵, konflikty personalne między dygnitarzami hitlerowskimi (H. Göringiem, H. Himmlerem, A. Speerem), rywalizacja o wpływy i zyski z okupowanej Polski, powodowały chaos administracyjny, o którym powinniśmy pamiętać. Niemcy byli w pełni świadomi absurdów biurokracji okupacyjnej. Urzędnicy generalnego gubernatora zauważyli np., że do wydawania zezwoleń na wykonywanie rzemiosła uprawnionych było osiemnaście różnych urzędów⁶. Mnogość organów pozwalała Niemcom zwielokrotnić eksploatację polskiego społeczeństwa. Jednakże ułatwiała Polakom fałszowanie dokumentów, przekupywanie – często skłóconych ze sobą – urzędników, zatajanie dochodów, nielegalne wykonywanie rzemiosła i ratowanie swojego mienia. Paradoksalnie uciążliwości biurokracji dotyczyły także firmy niemieckie, które dla ocalenia zakładów przed nalotami alianckimi przenosiły się na teren GG⁷.

Izba Centralna, izby dystryktowe oraz grupy główne zostały umieszczone przez okupanta w **pionie administracji gospodarczej**. Początkowo, w 1939 r., przy poszczególnych armiach powoływano wydziały gospodarki wojennej, sekcje i biura gospodarki wojennej. W grudniu 1939 r., w miejsce biur wprowadzono inspekcje zbrojeniowe, które funkcjonowały do roku 1944. Urzędy te można nazwać **wojskową**

---

⁵ W literaturze wymienia się np. koncern „IG Farbenindustrie”, towarzystwo ubezpieczeniowe „Allianz”, „Deutsche Bank”, „Deutsche Firmengesellschaft”, „Torf GmbH”, „Ost-Energie AG” – której podlegała elektrownia w Lublinie, „Koło Niemieckich Sklepów”. Niektórymi zakładami administrował samodzielnie Wehrmacht, a SS tworzyło firmy zagarniające mienie ludności żydowskiej (*Raporty Ludwiga Fischera gubernatora dystryktu warszawskiego 1939–1944*, Warszawa 1987, passim; K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, cz. 2 Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, "Documenta Occupationis" t. 6, Poznań 1958, s. 24-25, 254-256).

⁶ Por. *Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka...*, t. 1, s. 472 i 476; Cz. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, „Polska. Dzieje narodu, państwa i kultury” t. 5, red. J. Topolski, Poznań 1993, s. 97.

⁷ Por. np. *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 698 (raport za sierpień i wrzesień 1943 r.); D. Skorwider, *Organizacja władz niemieckich na terenie dystryktu warszawskiego w latach 1939–1945*, [w:] *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 65; K. M. Pospieszalski, dz. cyt., s. 254; Cz. Łuczak, *Polska i Polacy...*, s. 433; S. Piotrowski, *Dziennik Hansa Franka*, „Sprawy polskie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojennym w Norymberdze” t. 1, Warszawa 1956, s. 28-29.

administracją gospodarczą⁸. W ramach administracji podporządkowanej generalnemu gubernatorowi, sprawy gospodarcze podlegały Głównemu Wydziałowi Gospodarki. Głównym Wydziałem kierował kierownik, zwany później prezydentem. Na poziomie dystryktów temu urzędowi odpowiadał wydział gospodarki urzędu gubernatora dystryktu (uprzednio szefa dystryktu). Nie można zapominać o innych organach, które wpływały na życie gospodarcze: np. urzędach (wydziałach) powierniczych i nadzoru cen. Jako organ doradczy i koordynujący, podległy H. Frankowi, funkcjonowała Rada Gospodarcza GG. Moim zdaniem, pion powyższy można nazwać **administracją gospodarczą ogólną**. Natomiast resztę urzędów, tworzonych specjalnie dla różnych celów, podlegających bezpośrednio generalnemu gubernatorowi, gubernatorom w dystryktach lub bezpośrednio ministrom Rzeszy, można określić **administracją gospodarczą specjalną**. Pewne, konkretne zadania powierzano także instytucjom i stowarzyszeniom tworzonym przez Niemców⁹. W literaturze podkreślono, że powstanie i funkcjonowanie izb dystryktowych zbieżne było ze zmieniającą się **polityką gospodarczą okupanta**¹⁰. Historycy dali obraz „fikcyjności” gospodarki GG, opartej na bezwartościowej walucie i płacach, oderwanych od rzeczywistości aktach prawnych, urzędowych cenach, kartkach, czarnym rynku (na którym otwarcie zaopatrywały się urzędy niemieckie), przemyśle, korupcji, grabieży i terrorze wobec ludności¹¹.

---

⁸ Por. Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979, s. 38-39; M. Wieliczko, *Wojenna organizacja gospodarki w Zachodnim Zagłębiu Naftowym w latach 1939-1945*, „Annales UMCS”, sectio F, 1995, vol. 50, s. 285-309.

⁹ Na przykład powoływano tzw. „Auskämmkommissionen”, które kontrolowały zakłady, decydowały o likwidacji przedsiębiorstw, wywozie robotników do pracy przymusowej, konfiskowały urządzenia, zapasy materiałów, surowców (por. D. Skorwider, *Organizacja władz...*, s. 65; K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo”...*, s. 253-254, Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 574-575).

¹⁰ Por. np. W. Bonusiak, *Małopolska wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy*, Rzeszów 1990, s. 56. Można dodać, że polscy przedsiębiorcy poznali politykę gospodarczą Niemców skierowaną przeciwko Polakom już przed wybuchem wojny, wiedząc o prześladowaniu Polaków w Niemczech w okresie 1919-1939. Zob. Cz. Łuczak, *Polityka władz niemieckich wobec polskich przedsiębiorstw gospodarczych w Republice Waimarskiej i w Trzeciej Rzeszy (1919-1945)*, [w:] *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Prof. J. Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002, s. 199-201.

¹¹ Por. np. K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo”...*, s. 24-26; 243-244; Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, s. 31-36, 280-290; Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, s. 509-514, 561 i nast; t. 2: s. 594-595; Cz. Łuczak, *Polska i Polacy...*, s. 197-201; I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1984, s. 404-408; S. Piotrowski, *Dziennik Hansa Franka*, t. 1, Warszawa 1956, s. 36-37, 95-97; S. M. Zawadzki, *Stan gospodarki przemysłowej po wojnie*, [w:] *Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX wieku. Studia i materiały*, pod red. I. Pietrzak-Pawłowskiej, Wrocław 1970, s. 481.

W początkach okupacji, na obszarze GG, izby p-h, rzemieślnicze i rolnicze nadal funkcjonowały, otrzymując niemieckich kierowników¹². Polskim instytucjom odebrano uprawnienia opiniodawcze, doradcze, możliwość reprezentowania wobec władz interesów przemysłu, handlu, rzemiosła i rolnictwa. Niemcy sprowadzili instytucje samorządu gospodarczego do roli placówek ewidencyjnych dla władz okupacyjnych¹³. Od 1941 r. rozpoczęto tworzyć, na wzór Rzeszy, nowe organizacje, które miały zastąpić instytucje samorządu gospodarczego. Projekty aktów prawnych przygotowywano m.in. w Głównym Wydziale Gospodarki rządu GG.¹⁴ Ostatecznie powołano **Izbę Centralną Gospodarki Ogólnej** (w skrócie Izbę Centralną) – na szczeblu centralnym w Krakowie oraz **izby dystryktowe** – w dystryktach¹⁵. Instytucje te zostały pozbawione samodzielności i włączone do administracji gospodarczej GG, podlegającej generalnemu gubernatorowi. Miały one skupiać zarówno izby p-h, izby rzemieślnicze, cechy, kupieckie i przemysłowe zrzeszenia gospodarcze, jak i wszystkie przedsiębiorstwa, zakłady, rzemieślników i osoby prowadzące działalność gospodarczą.

Izby dystryktowe i Izba Centralna były instytucjami odgórnie kierowanymi, pozbawionymi elementu przedstawicielstwa. Nie można ich zatem uznać za instytucje samorządu gospodarczego. Można by określać je mianem instytucji „quasi- samorządu gospodarczego”. Służyły do nadzorowania, kierowania i eksploataowania gospodarki GG. Urzędnicy niemieccy stwierdzili, że izby miały stać się „przedłużeniem ramienia administracji”¹⁶.

Można wspomnieć, że zanim powołano Izbę Centralną i izby dystryktowe, od lutego 1940 r., na terenie GG, działała Niemiecka Izba Handlowa dla Polski, która była organem doradczym dla przedsiębiorców niemieckich działających lub chcących działać w GG. Oprócz tego, do początków kwietnia 1940 r., ściągnęła od obywateli polskich dwa miliony złotych na rzecz niemieckich wierzycieli z tytułu

---

¹² Inaczej niż w GG, kształtował się samorząd przemysłowo-handlowy na ziemiach wcielonych do Rzeszy, np. w Okręgu Warty. Zainteresowanych czytelników odsyłam do prac Cz. Łuczaka i Cz. Madajczyka.

¹³ Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec...*, s. 60.

¹⁴ Zob. K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo”...*, s. 140.

¹⁵ W literaturze panuje zamieszanie pojęciowe, izby są nazywane gospodarczymi, okręgowymi, dystrykcyjnymi, dystryktowymi, a nawet dystryktalnymi lub gubernialnymi, ja przyjąłem nazwę „izby dystryktowe” i następujące tłumaczenie: „Zentralkammer für die Gesamtwirtschaft” = „Izba Centralna Gospodarki Ogólnej”, „Distriktskammer” = izba dystryktowa.

¹⁶ Zob. K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo”...*, s. 140.

przedwojennych długów. Zlikwidowano ją z końcem 1940 r. wskutek sprzeciwu H. Franka, który nie chciał tolerować instytucji, które miałyby działać w GG, a nie byłyby jemu podporządkowane. Sprawa jej funkcjonowania stała się przedmiotem rozgrywki między H. Frankiem a Ministerstwem Gospodarki III Rzeszy. W jej miejsce założono 21 stycznia 1941 r. Niemiecką Izbę Handlową Generalnego Gubernatorstwa. Istniała ona do 3 marca 1941 r., gdy powołano Centralną Izbę, wpisaną w strukturę administracji generalnego gubernatora¹⁷.

Ustrój Izby Centralnej i izb dystryktowych unormowano w około dziesięciu aktach prawnych¹⁸. W Galicji przepisy dotyczące izb wprowadzono na mocy rozporządzenia z dnia 29 października 1941 roku. Postanowiono wówczas o utworzeniu Izby Dystryktowej we Lwowie¹⁹. Pomijam tym samym ogólne ramy prawne funkcjonowania administracji GG, urzędu generalnego gubernatora, a co za tym idzie izb i grup głównych, jak np. dekret A. Hitlera z dnia 12 października 1939 r., czy rozporządzenie H. Franka z 26 października 1939 r. o odbudowie administracji okupowanych polskich obszarów²⁰. Jako formalną podstawę prawną likwidacji izb p-h i zniesienia ustawodawstwa polskiego, przyjmując punkt widzenia władz hitlerowskich, można wskazać § 4 dekretu A. Hitlera o utworzeniu GG. Zgodnie

---

¹⁷ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, s. 562, 565-567; Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec...*, s. 64 i 245.

¹⁸ Zob. rozporządzenie z dnia 3 marca 1941 r. o utworzeniu izb gospodarki ogólnej w GG, które weszło w życie 1 kwietnia – było to tzw. I rozporządzenie (VblGG 1941, s. 87) – rozporządzenie z dnia 29 października 1941 r., którym wprowadzono izby w Galicji (VblGG 1941, s. 665); rozporządzenie nowelizujące z dnia 22 grudnia 1941 r., które weszło w życie 1 stycznia 1942 r. (VblGG 1941, s. 741); rozporządzenie z dnia 22 grudnia 1941 r. o organizacji grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” (VblGG 1941, s. 743). Zob. też: obwieszczenie z dnia 21 marca 1942 r. o grupach branżowych grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” w Izbie Centralnej (Amtl. Anz. 1942, nr 23, s. 460); zarządzenie z dnia 14 kwietnia 1942 r. sekretarza stanu o włączeniu Związku Izb Przemysłowo-Handlowych i Rady Handlu Zagranicznego do grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” Izby Centralnej (Amtl. Anz. 1942, nr 30, s. 665); rozporządzenie z dnia 13 maja 1942 r. o centrali zamówień publicznych (VblGG 1942, nr 40, s. 257); rozporządzenie z dnia 14 września 1942 r. o organizacji grupy głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”, które weszło w życie 15 października 1942 r. (VblGG 1942, s. 561); rozporządzenie z dnia 24 września 1942 r. o organizacji grupy głównej „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo” (VblGG 1942, nr 84, s. 567) oraz rozporządzenie nowelizujące z dnia 12 listopada 1943 r. (VblGG 1943, s. 639). Zob. także teksty aktów prawnych przytoczone przez K.M. Pospieszalskiego (K. M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 140-145, 243-258).

¹⁹ VblGG 1941, s. 665. O innych aktach prawnych okupanta wydawanych dla dystryktu Galicja, zob. A. Wrzyszczyk, *Ustawodawstwo okupacyjne dla dystryktu Galicja 1941–1944*, [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane Prof. J. Malarczykowi*, red. A. Korobowicz, H. Olszewski, Lublin 1997, s. 483-500.

²⁰ Reichsgesetzblatt 1939, I, s. 2077; *Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka...*, s. 116; K.M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 13; VblGG 1939, nr 1, s. 3; *Prawo Generalnego Gubernatorstwa. Rozporządzenia Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów oraz przepisy wykonawcze do nich w układzie rzeczowym*, oprac. A. Weh, Kraków 1940, s. 29-30, 32-33 (dalej jako: A. Weh).

z nim, obowiązujące na terenach okupowanych prawo polskie, miało pozostawać w mocy o ile nie było sprzeczne z objęciem administracji przez III Rzeszę.

Wedle ustawodawcy niemieckiego, izby miały stać się instytucjami samorządu w dziedzinach przemysłu, rolnictwa, leśnictwa i pracy. Miały uporządkować i ujednoczyć samorząd w tych dziedzinach (§ 1 I rozporządzenia). Posiadały osobowość prawną, uznawano je za „korporacje prawa publicznego” (§ 2 I rozporządzenia).

Izba Centralna z siedzibą w Krakowie funkcjonowała na szczeblu centralnym. Podlegały jej **izby dystryktowe** w Krakowie, Lublinie, Lwowie, Radomiu i Warszawie. Zarówno Izba Centralna, jak i izby dystryktowe dzieliły się na **grupy główne**: „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”, „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”, „Gospodarka Leśna i Drzewna” oraz „Praca”. Grupy główne tworzone były analogicznie do Głównych Wydziałów rządu GG. Na przykład. grupa główna „Gospodarka Leśna i Drzewna” odpowiadała Głównemu Wydziałowi Lasów. Grupom głównym Izby Centralnej odpowiadały grupy główne izb dystryktowych. Początkowo grupa główna „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” nosiła nazwę „Gospodarka Przemysłowa”. W literaturze stwierdzono, że w praktyce nie zorganizowano w pełni grup głównych „Gospodarka Leśna i Drzewna” oraz „Praca”²¹. Uważa się też, że tworzenie grup głównych rozpoczęto od sierpnia 1941 roku²². Grupy główne dzieliły się na grupy branżowe, zaś te na grupy gospodarcze²³. Ponadto mogły funkcjonować podgrupy, pododdziały, ekspozytury (placówki zamiejscowe) i ugrupowania powiatowe grup głównych lub poszczególnych grup gospodarczych²⁴. Można wspomnieć, że w sierpniu 1942 r. zmieniono nazwę grupy gospodarczej „Tory Kolejowe” na „Tory Kolei Żelaznej”. Funkcjonowała ona w ramach grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”²⁵. Izby p-h wraz z izbami rzemieślniczymi

---

²¹ Por. K. M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 39-40; Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, s. 593.

²² *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 99 (raport za okres 26 października 1939 – 1 października 1941 r.).

²³ Grupy branżowe i gospodarcze zwane były też „grupami”, „grupami fachowymi”, „przemysłowymi” czy „związkami głównymi”. Musimy pamiętać, że nie ma w literaturze ustalonego tłumaczenia niemieckich nazw urzędowych. W dodatku, ustawodawca niemiecki posługiwał się różnymi określeniami na oznaczenie tych samych instytucji.

²⁴ Dla przykładu w grupie gospodarczej „Przemysł” grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” w Izbie Centralnej powołano placówkę ds. zleceń na zgrzewane rury stalowe.

²⁵ Zob. obwieszczenie z 13 sierpnia 1942 r. (Amtl. Anz. 1942, nr 67, s. 1507).

wcielano do grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”²⁶. Można też twierdzić, że grupy główne „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” w poszczególnych dystryktach powstawały z połączenia i przekształcenia izb p-h, rzemieślniczych, cechów i innych zrzeszeń gospodarczych. Można traktować grupy główne jako osobne, samodzielne instytucje, luźno powiązane z izbami dystryktowymi i izbami centralnymi. Mogło zdarzyć się w praktyce tak, że w danym dystrykcie w określonym czasie, w ogóle nie funkcjonowała izba dystryktowa, a jedynie grupa główna „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

Grupa główna, grupy branżowe i gospodarcze stanowiły odrębne instytucje, posiadające osobowość prawną. Ustawodawca niemiecki nazywał grupy główne izb dystryktowych „dystryktowymi pododdziałami” grup głównych Izby Centralnej²⁷. Grupy główne funkcjonowały na podstawie statutu wydanego przez kierownika grupy głównej Izby Centralnej. Statut zatwierdzał komisarz rządu Izby Centralnej, po wysłuchaniu kierownika właściwego Głównego Wydziału rządu GG. Statuty grupom branżowym i gospodarczym mogli wydawać zarządcy, za zezwoleniem kierownika grupy głównej Izby Centralnej²⁸. O wydzieleniu, powołaniu grup gospodarczych lub podgrup w ramach grupy głównej, w zasadzie mieli decydować komisarz Izby Centralnej (czyli zastępca sekretarza stanu) wraz z kierownikiem grupy głównej Izby Centralnej. Członkostwo w grupach było przymusowe. Przedsiębiorca mógł być członkiem więcej niż jednej grupy głównej, np. gdy prowadził działalność wchodzącą w zakres właściwości dwóch grup²⁹. O przynależności danego przedsiębiorstwa do określonej grupy głównej, grupy gospodarczej i grupy branżowej decydować miał kierownik właściwej grupy głównej Izby Centralnej³⁰. Poszczególne grupy reprezentowali kierownicy, zastępcy kierowników lub zarządcy. Występowali w imieniu grupy przed sądami i organami administracji³¹. Grupa główna odpowiadała

---

²⁶ Ustawodawca niemiecki powtarzał to stwierdzenie w § 14 I rozporządzenia, § 9 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”, § 10 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”.

²⁷ Często też pojęcie „pododdziału” służyło na określenie niższych organów izb.

²⁸ § 16 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”; § 16 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”; § 20 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”.

²⁹ § 9 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”.

³⁰ § 2 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

³¹ § 13 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”; § 17 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”.

swoim majątkiem za szkody wyrządzone osobom trzecim przez osoby ją reprezentujące³². Do rozporządzenia majątkiem grup gospodarczych i czynności wykraczających poza zakres zwykłego zarządu, wymagana była zgoda kierownika grupy głównej Izby Centralnej w Krakowie³³. Bardziej szczegółowo uregulowano m.in. organizację ekspozytur grup głównych „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”. Placówki zamiejscowe miały być tworzone w powiatach i gminach wiejskich. Kierownikami ekspozytur mieli być wójtowie, zaś zarządcami referenci powiatowi starostw³⁴.

Izbę dystryktową, można określić jako instytucję publiczną, która przymusowo zrzeszała z mocy prawa osoby fizyczne i prawne, podmioty nieposiadające osobowości prawnej (np. spółki osobowe) prowadzące działalność gospodarczą i rzemieślniczą, instytucje dawnego samorządu gospodarczego II RP, zrzeszenia gospodarcze oraz cechy rzemieślnicze. Organizacje, stowarzyszenia, zrzeszenia, instytucje samorządu gospodarczego wcielane do Izby Centralnej lub izb dystryktowych traciły samodzielność lub były likwidowane. Mienie znoszonych izb przemysłowo-handlowych, przechodziło wówczas na grupę główną „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

Proces włączania poszczególnych izb p-h do grup głównych „Gospodarki Przemysłowej i Komunikacji” poszczególnych izb dystryktowych przebiegał następująco:

1. Izbę P-H w Krakowie wcielono w styczniu 1942 r.³⁵,
2. Izbę P-H w Radomiu, w styczniu 1942 r.³⁶,
3. Izbę P-H w Warszawie, także w styczniu 1942 r.³⁷,
4. Izbę P-H w Lublinie, w czerwcu 1942 r.³⁸.

---

³² § 13 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

³³ Obwieszczenie o grupach branżowych grup głównych „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

³⁴ Zarządzenie z dnia 10 sierpnia 1943 r. (Amtl. Anz. 1943, nr 63, s. 1609).

³⁵ Zarządzenie dr. Wächtera, komisarza rządowego Izby Dystryktowej w Krakowie z dnia 22 stycznia 1942 r. (Amtl. Anz. 1942, nr 12, s. 215).

³⁶ Zarządzenie komisarza E. Kundta z dnia 28 stycznia 1942 r. (Amtl. Anz. 1942, s. 222).

³⁷ Zarządzenie gubernatora L. Fischera, komisarza rządu Izby Dystryktowej w Warszawie z dnia 31 stycznia 1942 r. (Amtl. Anz. 1942, nr 12, s. 217) oraz *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 777 (raport za kwiecień i maj 1944 r.); K. M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 144.

³⁸ Zarządzenie z dnia 13 czerwca 1942 r. komisarza Izby Dystryktowej w Lublinie, gubernatora dystryktu Lublin, o włączeniu izby p-h i izby rzemieślniczej do grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa” w dystrykcie lubelskim (Amtl. Anz. 1942, s. 1201).

Jak już wspomniałem, izby umieszczono w strukturze administracji niemieckiej podporządkowanej generalnemu gubernatorowi. Formalnie Izba Centralna, jak i izby dystryktowe podlegały ogólnemu **nadzorowi** ze strony sekretarza stanu rządu GG (§ 2 I rozporz.). Sekretarz rządu miał możliwość m.in. interpretowania przepisów odnoszących się do izb (§ 17). Ponadto komisarz Izby Centralnej nadzorował izby dystryktowe. Kierownicy Wydziałów Głównych rządu GG nadzorowali (w pewnym zakresie) komisarzy izb dystryktowych. Kierownicy grup głównych Izby Centralnej nadzorowali kierowników i zarządców grup głównych izb dystryktowych. Natomiast kierownicy grup głównych – kierowników i zarządców grup branżowych i grup gospodarczych. Można powiedzieć, że był to nadzór hierarchiczny i wielostopniowy³⁹.

Można wspomnieć o możliwości kontrowania izb przez **Najwyższy Urząd Kontroli GG**. Miał on zajmować się kontrolą budżetu osób prawnych prawa publicznego, czyli – jeśli można domniemywać – swoją właściwością obejmował także budżety izb i grup głównych. W 1942 r. zmieniono jego nazwę na Izbę Obrachunkową GG⁴⁰.

Jeśli chodzi o **zakres działania**, to jak stwierdzono w § 12 I rozporządzenia, izby miały „opiekować się” włączonymi do nich gałęziami gospodarki i grupami zawodowymi w zakresie ich potrzeb i zadań gospodarczo-społecznych oraz gwarantować ich współpracę z rządem. Do właściwości Izby Centralnej należało zajmowanie się sprawami ogólnymi, o znaczeniu zasadniczym dla działalności Izby albo takimi, które wymagały jednolitych uregulowań w danej dziedzinie dla wszystkich izb lub grup głównych. Izby dystryktowe właściwe były na obszarze dystryktu we wszystkich sprawach niezastrzeżonych dla Izby Centralnej. Miały one reprezentować i współadministrować przemysłem, handlem, transportem, rolnictwem i leśnictwem. Nie mogły wkraczać w zakres kompetencji kolei, poczty i dyrekcji monopolu.

Następnie chciałbym przedstawić **wewnętrzną organizację** izb. Izbami kierowali komisarze rządowi. Komisarzami izb dystryktowych byli z urzędu gubernatorowie dystryktów (uprzednio szefowie). Izbami mogli też zarządzać zastępcy

---

³⁹ Zob. także: Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec...*, s. 65.

⁴⁰ Rozporządzenie z dnia 13 czerwca 1941 r. o Najwyższym Urzędzie Kontroli GG (VblGG 1941, s. 325) i rozporządzenie z dnia 7 listopada 1942 r. (VblGG 1942, nr 99, s. 687).

gubernatorów. Połączenie funkcji komisarza izby dystryktowej z urzędem gubernatora uważa się za realizację zasady jednolitości administracji GG – propagowaną przez H. Franka. Komisarza rządowego Izby Centralnej mianował generalny gubernator. Zostawał nim zastępca sekretarza stanu rządu GG. Organem opiniodawczym dla komisarza Izby Centralnej było kuratorium złożone z kierowników Głównych Wydziałów Gospodarki, Wyżywienia i Rolnictwa, Leśnictwa i Pracy w rządzie GG (§ 5 I rozporządzenia).

Zadaniem komisarzy rządowych było reprezentowanie izby, kierowanie nią, organizowanie jej pracy i zapewnianie współpracy izby, i grup głównych z organami administracji. Komisarze mieli możliwość, dla uproszczenia zarządu, tworzenia wspólnych instytucji dla grup głównych, za zgodą komisarza Izby Centralnej (§ 7 I rozporządzenia) Komisarz Izby Centralnej posiadał uprawnienia do wydawania zaleceń komisarzom izb dystryktowych i – tak jak sekretarz rządu GG – interpretowania przepisów dotyczących izb (§ 7 I rozporządzenia). Podobnie kierownicy Głównych Wydziałów rządu GG mieli uprawnienia do wydawania zaleceń komisarzowi izby centralnej (§ 10 I rozporządzenia). Zalecenia miały dotyczyć wyłącznie zakresu działalności izby. Był to o tyle ważne zastrzeżenie, że komisarzem izby dystryktowej był gubernator, z zasady porządkowany generalnemu gubernatorowi, a nie komisarzowi Izby Centralnej i kierownikom Głównych Wydziałów. Analogicznie mogli postępować kierownicy grup głównych Izby Centralnej wobec kierowników grup głównych izb dystryktowych (§ 10 i 11).

Kierowników grup głównych poszczególnych izb mianować miał początkowo komisarz rządowy właściwej izby, w porozumieniu z kierownikiem właściwego Głównego Wydziału rządu GG (§ 8 I rozporządzenia). Na przykład kierownika grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” Izby Dystryktowej w Lublinie mianował gubernator w porozumieniu z kierownikiem Głównego Wydziału Gospodarki. Z czasem kierowników grup głównych Izby Centralnej mianować miał komisarz rządowy Izby Centralnej samodzielnie. Natomiast kierowników grup głównych izb dystryktowych mianować miał gubernator, za zgodą komisarza Izby Centralnej. Komisarz Izby Centralnej wyrażał zgodę na nominację po wysłuchaniu kierownika właściwego Wydziału Głównego rządu GG. Obok kierownika grupy

głównej mogli działać zarządcy grup głównych. Analogicznie na czele grup branżowych i grup gospodarczych stali kierownicy, mający do pomocy zarządców.

Do Izby Centralnej przynależały ponadto centrala handlu zagranicznego i centrala zamówień publicznych (§ 13 I rozporządzenia)⁴¹. Włączono także do niej: Związek Izb P-H oraz Radę Handlu Zagranicznego (§ 14 I rozporządzenia).

Komisarz rządowy Izby Centralnej i kierownik grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” weszli w skład **Sztabu Gospodarki Wojennej**. Sztab miał być organem pomocniczym generalnego gubernatora w sprawach obrony GG⁴².

Co charakterystyczne, niemiecki ustawodawca przyznał uprawnienia do podejmowania decyzji w sprawach najważniejszych dla organizacji izb dystryktowych organom centralnym: kierownikowi Izby Centralnej i kierownikom grup głównych Izby Centralnej. Organy izb dystryktowych pozbawiono samodzielności. Było to wyrazem realizacji zasady centralizacji i koncentracji administracji GG.

Przejdę następnie do omówienia **grup głównych**. W związku z tym, że izby p-h wcielano do grup głównych „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”, jej właśnie poświęcę więcej miejsca. Poza tym ustawodawca niemiecki powołał ją jako pierwszą i jej organizacja stała się modelową dla pozostałych grup głównych. W Izbie Centralnej dzieliła się ona na następujące **grupy branżowe**: przemysłu, handlu, rzemiosła, komunikacji, turystyki, banków i ubezpieczeń. W izbach dystryktowych grupy branżowe tworzone analogicznie za wyjątkiem grupy banków i ubezpieczeń, która istniała tylko na szczeblu centralnym – w Izbie Centralnej. Historycy zgodnie stwierdzili, że ze wszystkich grup głównych, grupa główna „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” była najlepiej zorganizowana⁴³. W Krakowie, na szczeblu centralnym, grupa wydawała własny biuletyn urzędowy: „Mitteilungsblatt der Hauptgruppe Gewerbliche Wirtschaft und Verkehr in der Zentralkammer“⁴⁴. Grupy branżowe dzieliły

---

⁴¹ Centrala Zamówień Publicznych została utworzona w maju 1942 roku. Jej zadaniem było rejestrowanie, kierowanie i rozdzielanie zamówień publicznych w sprawach gospodarczych. W praktyce miała decydować o tym, jaki przedsiębiorca otrzyma zamówienie i monitorować realizację zamówienia. Urzędy, placówki i instytucje publiczne miały zawiadamiać Centralę o udzielanych przez siebie zamówieniach. Centrala podlegała nadzorowi komisarza Izby Centralnej, który np. mianował zarządcę Centrali. Budżet Centrali wchodził w skład budżetu Izby Centralnej, zob. § 1-5 rozporządzenia o Centrali Zamówień Publicznych (VblGG 1942, nr 40, s. 257).

⁴² Rozporządzenie z dnia 3 sierpnia 1943 r. o organach komisarza obrony Rzeszy dla GG (VblGG 1943, s. 403 i 633).

⁴³ Zob. K. M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 141; Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec...*, s. 60-67.

się na **grupy gospodarcze**. W ramach grup gospodarczych władze mogły tworzyć **podgrupy**. Łącznie miało funkcjonować ponad dwadzieścia grup gospodarczych. Ponadto na terenie dystryktów mogły działać **ekspozytury** grup głównych lub grup branżowych, albo grup gospodarczych.

Zgodnie z § 4 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”, wszyscy przedsiębiorcy, osoby fizyczne, prawne i podmioty prowadzące działalność gospodarczą w przemyśle i komunikacji stali się, z mocy prawa, członkami grupy głównej właściwej izby dystryktowej. Filie niemieckich i zagranicznych przedsiębiorstw miały należeć zarówno do grupy głównej Izby Centralnej, jak i grupy głównej we właściwej dla siedziby filii izby dystryktowej (§ 5). Zadaniem grupy głównej było udzielanie fachowej pomocy jej członkom i zapewnianie współpracy przedsiębiorców z administracją generalnego gubernatora (§ 8). Grupa główna miała stać się wyłącznym reprezentantem wszystkich przedsiębiorców i przedsiębiorstw działających w przemyśle, handlu, transporcie, bankowości, ubezpieczeniach i turystyce (§ 10).

Przedsiębiorca, który rozpoczął działalność przemysłową lub transportową miał obowiązek zgłosić się do właściwej grupy głównej Izby Centralnej w Krakowie. Tam ustalano, do której grupy głównej, grupy branżowej lub gospodarczej, którego dystryktu powinien zostać zaliczony (§ 6). Członkostwo w grupie głównej ustawać miało z chwilą stałego zaprzestania prowadzenia działalności gospodarczej (§ 7). Oderwano w ten sposób fakt utraty członkostwa w grupie, od np. wykreślenia z rejestru handlowego czy ogłoszenia upadłości. Przedsiębiorca miał obowiązek wykonywania zaleceń kierownika i zarządcy grupy głównej, grup branżowych i gospodarczych. Ciężył na nim obowiązek udzielania informacji żądanych przez organy grupy głównej (§ 11). Kierownik grupy głównej Izby Centralnej miał możliwość ukarania przedsiębiorcy karą grzywny lub przekazania sprawy do sądu. W takich przypadkach sąd miał możliwość orzeczenia kary więzienia. Na orzeczenie kierownika przysługiwało zażalenie do Głównego Wydziału Gospodarki. Zażalenie należało wnieść w ciągu dwóch tygodni, a rozstrzygnięcie kierownika Głównego Wydziału było ostateczne (§ 18).

Grupy główne „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” izb dystryktowych przejęły także prawa i obowiązki izb rzemieślniczych. W sprawach rzemiosła właściwa była grupa branżowa „**Rzemiosło**”. Zajmowała się ustanawianiem cen urzędowych w rzemiośle, urzędowymi wskaźnikami kosztów i marży, płacami maksymalnymi, nakładała na rzemieślników obowiązek posługiwania się kartami rzemieślniczymi. Grupa ta prowadziła także rejestr organizacji rzemieślniczych⁴⁴.

Należy wspomnieć, że z woli ustawodawcy niemieckiego grupa główna „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” przejęła prawa i obowiązki izb p-h, tylko w zakresie przemysłu, handlu, rzemiosła, banków, ubezpieczeń, transportu i turystyki. Natomiast rolę izb p-h w stosunku do przedsiębiorców zajmujących się eksploatacją lasów, kupców sprzedających, eksportujących drzewo, czy drewno, wykonywały grupy główne „**Gospodarka Leśna i Drzewna**”. Grupowały ona zakłady leśne, przedsiębiorców i przedsiębiorstwa gospodarki drzewnej (zwłaszcza tartaki), zakłady handlowe zajmujące się obrotem drzewem, drewnem i artykułami drewnianymi⁴⁵.

Podobnie grupa główna „**Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo**” miała przejąć funkcje izb p-h w zakresie obrotu płodami rolnymi. Miała stać się wyłącznym reprezentantem osób, zakładów, przedsiębiorstw zajmujących się rolnictwem i wytwarzaniem żywności, np. hodowców bydła, zakładów rybackich, hurtowników zboża, cukrowni, browarów, przemysłu jajczarskiego, czy mleczarni⁴⁶. W 1943 r. wydano statuty dla poszczególnych grup gospodarczych tej grupy głównej⁴⁷. Statutami objęto następujące grupy gospodarcze: „Gospodarka Zbożowa i Paszowa”, „Gospodarka Ziemniaczana”, „Gospodarka Bydłem”, „Ogrodnictwo”, „Gospodarka Mleczna i Tłuszczowa”, „Gospodarka Cukrem i Słodocznymi”, „Gospodarka Jajczarska i Drobiarska” oraz „Browarnictwo”.

Władze niemieckie podporządkowywały sobie już istniejące organizacje przemysłowców, kupców, czy rzemieślników, a także łączyły przedsiębiorstwa i zakłady rzemieślnicze w **przymusowe zrzeszenia gospodarcze**. Przymusowe zrzeszenia tworzono w oparciu o zasadę branżową i terytorialną, grupując np. zakłady

---

⁴⁴ Zob. np. zarządzenie z dnia 19 stycznia 1943 r. o kształtowaniu cen w rzemiośle stolarskim (VblGG 1943, s. 59); rozporządzenie z dnia 23 kwietnia 1943 r. (VblGG 1943, s. 191); przepisy o kuśnierzach (VblGG 1943, s. 692).

⁴⁵ § 4 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”.

⁴⁶ § 14 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”.

⁴⁷ Zob. Aml. Anz. 1943, s. 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323.

przemysłu mineralnego pojedynczego dystryktu. Nazywano je „korporacjami”, „związkami”, a niekiedy „kartelami”. Z czasem zrzeszenia te albo poddawano nadzorowi ze strony izb dystryktowych (komisarza izby lub kierowników grup głównych) lub likwidowano je. Akcję włączania zrzeszeń lub likwidacji prowadzić mieli kierownicy głównych wydziałów rządu GG oraz komisarze danej izby dystryktowej (§ 15 I rozporządzenia). Ustawodawca niemiecki przewidział możliwość tworzenia nowych, przymusowych zrzeszeń podporządkowywanych Izbie Centralnej, izbom dystryktowym lub grupom głównym (§ 16 po nowelizacji z 1941 r.).

Dla przykładu, w październiku 1942 r., do Izby Dystryktowej w Radomiu włączono: „Związek Kamienia, Ziemi, Szkła i Ceramiki Dystryktu Radom”, „Stowarzyszenie Kupców miasta i powiatu Radomsko”, „Związek Kupców Polskich w Radomiu”, „Związek Przemysłu Skórzanego w Radomiu”⁴⁸. Zaś w 1943 r. przyłączono 296 cechów z dystryktu radomskiego⁴⁹. Podobnie uczyniono w dystrykcie lubelskim, czy warszawskim⁵⁰.

Wydaje się, że z izbami nie został formalnie związany „**Związek Turystyczny GG**”⁵¹. (była to przymusowa korporacja grupująca podmioty związane z branżą turystyczną, np. biura podróży, hotele, czy restauracje) oraz „**Związek Torfowy**”, powołany dla eksploatacji torfowisk⁵².

Izby posiadały własne **budżety** i samodzielnie prowadziły rachunkowość (bez formalnego związku z budżetem władz centralnych, czy dystryktu). Budżet danej izby mógł zostać podzielony na działy odpowiadające grupom głównym. Budżet miał zatwierdzać sekretarz stanu rządu GG w porozumieniu z Głównym Wydziałem Finansowym rządu GG lub komisarz Izby Centralnej po wysłuchaniu Głównego Wydziału Finansowego (§ 4 I rozporządzenia).

Grupy główne posiadały własne budżety, w ramach budżetów izb, ale oddzielone od budżetów innych grup głównych. Budżety grup głównych Izby

⁴⁸ Amtl. Anz. 1942, nr 88, s. 1993 i 1994;

⁴⁹ Amtl. Anz. 1943, s. 2110.

⁵⁰ Odnośnie dystryktu lubelskiego zob. np. Amtl. Anz. 1942, s. 1430, 1517, 2309. Zaś dystryktu warszawskiego: Amtl. Anz. 1940, s. 110 i 135; 1942, s. 1473, 1474, 1475, 2343-2344; 1943, s. 133, 965, 1610, 1985, 2009, 2209, 2274, 2275 i 2353. Jeśli chodzi o inne przymusowe zrzeszenia, jak np. „Związek Fabryk Mydła” czy „Związek Przemysłu Materiałów Budowlanych” zob. *Raporty Ludwiga Fischera...*, passim; VblGG 1940 II, s. 290; 1942, s. 701; 1943, s. 115.

⁵¹ Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1940 r. (VblGG 1940 I, s. 368); rozporządzenie wykonawcze z dnia 19 grudnia 1942 r. i statut (Amtl. Anz. 1942, nr 16, s. 302).

⁵² VblGG 1942, nr 19, s. 106 i 381.

Centralnej zatwierdzać miał komisarz Izby Centralnej po wysłuchaniu kierowników Głównych Wydziałów Gospodarki i Finansów rządu GG. Budżety grup głównych izby dystryktowej zatwierdzać miał komisarz izby dystryktowej za zgodą komisarza rządu Izby Centralnej, który zasięgać miał wówczas opinii kierowników Głównych Wydziałów Gospodarki i Finansów rządu GG⁵³. Grupy główne Izby Centralnej wydawały regulaminy składek i opłat, za zgodą Głównego Wydziału Finansów i właściwego dla nich Głównego Wydziału. Na przykład właściwym Wydziałem dla grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” był Główny Wydział Gospodarki, a dla grupy głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna” – Główny Wydział Lasów. Zaległe opłaty i składki mogły być przymusowo ściągane przez urzędy skarbowe⁵⁴.

Zgodnie z rozporządzeniem z 12 września 1941, niemieckie korporacje, zakłady i fundacje prawa publicznego wykonujące funkcje administracji publicznej mogły, za zezwoleniem, używać **pieczęci** ze znakiem III Rzeszy (czyli orłem ze swastyką)⁵⁵. Oprócz tego każda z izb, grup głównych, branżowych, czy gospodarczych posługiwała się własną pieczęcią służbową⁵⁶.

Izba Centralna i izby dystryktowe zajmowały się statystyką zakładów przemysłowych i handlowych, współdziałając na tym polu z wydziałem głównym gospodarki rządu GG. Zadania ich ograniczały się do rejestracji, np. mienia przedsiębiorstw, ściągania składek, wydawania zaświadczeń dla petentów, informowania przedsiębiorców o wprowadzanych przepisach (np. podatkowych), taryfach kolejowych, kontyngentach, propagowaniu GG wśród sfer przemysłowych III Rzeszy, organizowania konferencji kupców z władzami, szkoleń (np. z księgowości), funkcji doradczych przy przekształceniu czy likwidacji polskich placówek gospodarczych, rozdziału niektórych towarów reglamentowanych. Służyły kontrolowaniu przedsiębiorców, kierowników zakładów i powierników, sprawdzaniu wydajności produkcyjnej i ewidencjonowaniu produkcji w danych zakładach. Wykonywały także politykę rządu GG wobec rzemiosła (przygotowując kursy

---

⁵³ § 14 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”; § 14 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Leśna i Drzewna”; § 18-19 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Żywnościowa i Rolnictwo”.

⁵⁴ § 15 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

⁵⁵ § 5 w zw. z § 6 wspomnianego rozporządzenia (VblGG 1941, nr 88, s. 545).

⁵⁶ § 3 rozporządzenia o grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”.

doksztalcające, a także współdziałając w likwidacji warsztatów polskich i żydowskich). Współdziałały w przejmowaniu pracowników likwidowanych firm przez pozostałe przedsiębiorstwa. Izby prowadziły także badania ankietowe wśród robotników i rzemieślników na temat wysokości zarobków i kosztów utrzymania. Dla ciekawości można dodać, że prowadziły wśród kupiectwa akcję uświadamiającą i pouczającą, np. odnośnie zabezpieczania szyb wystawowych przed mrozem, stosowania obrotu bezgotówkowego, wystawiania cenników, zbierania makulatury, czy złomu; a także zachęcały do uczestnictwa w „wyścigu sprawności niemieckich przedsiębiorstw” (akcji podobnej do radzieckiego przodownictwa pracy)⁵⁷.

Ze względu na rozmiary artykułu mogę jedynie wspomnieć, że Izbę Centralną, izby dystryktowe i grupy główne związano z **urzędami gospodarowania**, zwanymi też urzędami reglamentacji lub rozdziału. Na terenie GG funkcjonowały m.in. urzędy gospodarowania skórami i futrami, surowcami i towarami włókienniczymi, obuwiem, metalami i stalą, węglem, olejem mineralnym, artykułami chemicznymi, materiałami budowlanymi, złotem i metalami szlachetnymi, papierem, czy starzyzną i odpadkami⁵⁸. Urzędy te oprócz regulowania obrotem towarami i surowcami danego rodzaju, nadzorowały przedsiębiorstwa odpowiadającej im branży. Na przykład kierownik urzędu gospodarowania skórami i futrami ingerował w sprawy garbarni. W latach 1942–1944 wydano bardzo wiele aktów prawnych, które można by uwzględnić przy omawianiu izb dystryktowych i grup głównych⁵⁹.

Dla przykładu chciałbym omówić trzy zarządzenia wydane przez urząd gospodarowania papierem. 24 października 1942 r. wydane zostało zarządzenie nr 2, zgodnie z którym produkcja druków i obróbka (przeróbka) papieru dozwolone były za

⁵⁷ *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 777 (raport za kwiecień i maj 1944 r.); K. M. Pospieszalski, *Okupacyjne „prawo”...*, s. 39 - 40, 143; Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, s. 70. Doskonałym źródłem obrazującym praktyczną działalność izb dystryktowych są wspomniane uprzednio biuletyny. Dodatkowe informacje na temat izb można znaleźć nie tylko w archiwach, lecz także np. w urzędowych książkach telefonicznych. Natomiast w „Dzienniku Urzędowym GG” publikowano informacje o nominacjach urzędników na stanowiska kierowników i zarządców grup głównych dla poszczególnych izb dystryktowych.

⁵⁸ Zob. np. VblGG 1940 I, s. 112, 139, 161; 1940 II, s. 147, 214, 223; 1941, s. 79, 198, 487; 1942, s. 14, 66, 69, 76, 134, 295, 300, 301, 302, 303, 415, 435, 545, 601, 606, 614, 638, 682, 708, 773; 1943, s. 8, 29, 98, 125, 171, 207, 379, 384, 425, 548, 549, 553, 554, 654, 663, 667 i 669, 673; 1944, s. 97 i 125. Amtl. Anz. 1943, s. 149, 201.

⁵⁹ Zob. akty wydane przez urząd gospodarowania żelazem i stalą: VblGG 1942, s. 281 i 283, s. 305 i 307, s. 518 i 524; 1943, s. 275 i 279, s. 675 i 677, s. 687; 1944, s. 47 i 54. Urząd gospodarowania metalami: VblGG 1942, s. 621, 637 i 652; 1944, s. 3 i 29. Urząd gospodarowania papierem: VblGG 1943, s. 556, 603. Urząd gospodarowania węglem: VblGG 1943, s. 88 i 166; 1944, s. 109. Urząd gospodarowania surowcami i towarami włókienniczymi: Amtl. Anz. 1941, nr 59. Urząd gospodarowania olejem mineralnym: VblGG 1944, s. 515. Urząd gospodarowania starzyzną: VblGG 1943, s. 665; 1944, s. 43. Urząd gospodarowania skórami i futrami: zarządzenia nr 4 i 5 z 15 i 20 marca 1944 roku.

zezwoleń urzędu gospodarowania. Druki, papier i tektura miały być znakowane przez drukarzy firmą, znakiem firmowym lub numerem rozpoznawczym firmy. Numery rozpoznawcze przyznawała grupa gospodarcza „Druk i Przeróbka Papieru” grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja”. W załączniku do zarządzenia, zakazano jednocześnie wyrobu np. okładek, kart astrologicznych, pocztówek, nalepek, torebek papierowych, ręczników papierowych, bombonierek czy latarni papierowych⁶⁰.

Zarządzeniem nr 3 z dnia 1 kwietnia 1943 r. zakazano produkcji wymienionych szczegółowo wyrobów papierowych, tekturowych i kartonowych, np. papieru śniadaniowego, żetonów do gier, czy abażurów. Wyjątkowo okupant dopuszczał możliwość wytwarzania określonych produktów (np. zeszytów), za zezwoleniem urzędu gospodarowania papierem. Podania o zezwolenie składano za pośrednictwem grupy gospodarczej „Druk i Przeróbka Papieru” w grupie głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” Izby Centralnej⁶¹.

Zarządzeniem nr 12 z dnia 13 marca 1944 r. wprowadzono zakaz wyrabiania jakichkolwiek druków i zużywania papieru (tektury) bez każdorazowego zezwolenia. Zezwolenia wydawał urząd gospodarowania papierem wraz z grupą gospodarczą „Druk i Przeróbka Papieru”. Oprócz tego przedsiębiorcy mieli obowiązek prowadzić księgi składowe i zgłaszać posiadane zapasy papieru⁶².

Zarządzenia urzędów okupacyjnych były bardzo zawiłe, a dołączane do nich załączniki kazuistyczne. Od wprowadzanych obowiązków (np. dostarczenia przez zakłady danej branży określonej ilości metali), dopuszczano zwolnienia indywidualne na podstawie zezwoleń urzędów gospodarowania, co oczywiście dawało pole do korupcji. Ponadto obrazują one wzrastający napór administracji okupacyjnej na życie gospodarcze, szukającej za wszelką cenę (częstokroć bezsilnie) surowców dla ponoszącej klęskę armii i rozpadającego się totalitarnego systemu.

Ramy dla zarządzeń urzędów gospodarowania wyznaczały **rozporządzenia władz centralnych**. Przykładem może być rozporządzenie z dnia 19 marca 1943 r. o przygotowywaniu towarów ważnych dla zaopatrzenia⁶³. Sformułowano w nim

---

⁶⁰ VbIGG 1942, s. 689.

⁶¹ VbIGG 1943, s. 168. Załącznik na s. 169.

⁶² VbIGG 1944, s. 113. Sprostowanie na s. 169.

⁶³ VbIGG 1943, s. 141.

ogólny nakaz produkowania, przygotowywania i zbierania towarów koniecznych dla gospodarki wojennej Rzeszy. Dotyczył on wszystkich osób, przedsiębiorstw, zakładów i instytucji GG. Zakazano zarazem produkowania towarów, które nie są potrzebne armii III Rzeszy. Do wykonania postanowień rozporządzenia uprawniono Główny Wydział Gospodarki, urzędy gospodarowania oraz grupę główną „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” (§ 4 rozporządzenia). Akt ten umożliwiał zarazem władzom okupacyjnym do likwidacji praktycznie każdego polskiego przedsiębiorstwa. Podobnie ogólne było rozporządzenie z dnia 2 marca 1944 r. w sprawie gospodarowania towarami w GG⁶⁴. Obraz sterowanej odgórnie, kazuistycznymi przepisami, gospodarki można uzupełnić rozporządzeniem z dnia 30 czerwca 1943 r. o ruchu i nadzorze nad ładunkami zbiorczymi, które przyznawało określone uprawnienia grupie „Spedycja i Składowanie” grupy głównej „Gospodarka Przemysłowa i Komunikacja” Izby Centralnej⁶⁵. Naturalnie obraz powyższy byłby niepełny, gdybym nie wspomniał o możliwości ustalania, zatwierdzania, opiniowania cen maksymalnych i cenników przez izby dystryktowe i grupy główne, jak również wydawania przepisów regulujących usługi fotograficzne⁶⁶.

Izby dystryktowe nie przejęły uprawnień izb p-h do przedstawiania kandydatów na **sędziów handlowych**, ponieważ ustawodawca niemiecki wykluczył możliwość ich powoływania (na mocy § 10 rozporządzenia z 19 lutego 1940 r. o sądownictwie polskim w GG⁶⁷). Natomiast uczestniczyły w powoływaniu „**placówek wyrównawczych**” i „placówek orzekających”, powoływanych w związku z akcją osadniczą prowadzoną w GG (m.in. sprowadzaniem osadników pochodzenia niemieckiego z krajów Europy Środkowo-Wschodniej)⁶⁸.

---

⁶⁴ VblGG 1944, s. 103.

⁶⁵ VblGG 1943, s. 193.

⁶⁶ Odwołam się w tym miejscu do dokumentów Urzędu Kształtowania Cen rządu GG (VblGG 1940 I, s. 131; 1941, s. 704); zarządzenia z dnia 31 sierpnia 1942 r. o kształtowaniu cen w przemyśle gospodnim (VblGG 1942, nr 74, s. 508); zarządzenia kierownika Wydziału Gospodarczego urzędu szefa dystryktu w Lublinie z dnia 10 kwietnia 1941 r. o sprzedaży filmów, klisz i papierów fotograficznych, które uchyliło analogiczne zarządzenia Izby Przemysłowo-Handlowej w Lublinie z 5 i 11 czerwca 1941 r. (Amtsblatt 1941, nr 7, s. 125). Pojęcie "przemysł gospodni" zostało przez ustawodawcę polskiego określone w art. 8 pkt 6 prawa przemysłowego (Dz.U. RP 1927, nr 53, poz. 468, ze zm.) i obejmowało działalność gospodarczą polegającą na prowadzeniu hoteli, pensjonatów, zajazdów, schronisk, lokali gier w karty.

⁶⁷ VblGG 1940 I, s. 64. Zob. także komentarz A. Weha do tych przepisów (A. Weh, *Prawo generalnego...*, s. 93).

⁶⁸ Zob. VblGG 1942, s. 313 i 320; § 1-3 postanowienia wykonawczego do rozporządzenia o utworzeniu „placówki wyrównawczej GG” (VblGG 1943, nr 1, s. 1) oraz zarządzenie z dnia 29 września 1943 r. (VblGG 1943, s. 592).

Postanowiłem pominąć sprawy związane z administracją skarbową i przepisami okupacyjnymi, przekształcającymi polskie ustawodawstwo podatkowe, które przed wojną odnosiło się, w szeregu przepisów, do izb p-h⁶⁹. Tak samo potraktowałem sprawy dewizowe, celne oraz związane z rozrachunkiem dokonywanym między podmiotami z GG, a III Rzeszą i krajami europejskimi (podbitymi lub podporządkowanymi III Rzeszy), które to zadania powierzono Instytutowi Rozrachunkowemu⁷⁰.

Chciałbym jedynie wspomnieć o **instrukcji** kierownika Wydziału Dewizowego rządu GG z 16 grudnia 1940 r. w **sprawie przywozu (importu) towarów** do GG⁷¹. Zgodnie z nią przedsiębiorca chcący wwieźć towary na teren GG miał obowiązek posługiwania się zezwoleniem władz dewizowych i poświadczeniem dewizowym. Przedsiębiorcy z dystryktów krakowskiego i radomskiego składali podania o udzielenie zezwolenia do Izby P-H w Krakowie. Natomiast przedsiębiorcy z dystryktów lubelskiego i warszawskiego do Izby P-H w Warszawie. W Lublinie formularze można było nabywać w Biurze Informacyjnym Urzędu Dewizowego, który mieścił się przy ul. M. C. Skłodowskiej 42. Składając dokumenty, przedsiębiorca podawał m.in. informację o przyznanej koncesji. Niemcy zaznaczyli, że „wnioski od firm żydowskich nie będą przyjmowane”. Izby P-H w Krakowie i Warszawie po wstępnym zbadaniu podań, przesyłały je do urzędów gospodarowania lub urzędów kontroli towarów niereglementowanych. Urzędy te po zbadaniu podań przekazywały je do Urzędu Dewizowego, który podejmował ostateczną decyzję. Mając na uwadze ten zawły tok administracyjny, ustawodawca w instrukcji zawarł zdania następujące:

„Wnioskodawcy powinni zaniechać wnoszenia reklamacji do odnośnych biur urzędowych, ponieważ powodują tym tylko niepotrzebne obciążenie toku urzędowania. Wnioskodawca w zasadzie nie może bowiem wiedzieć, w którym biurze w chwili reklamacji znajduje się jego wniosek”.

---

⁶⁹ Zob. VbIGG 1939, s. 60, 64, 65, 212; 1940 I, s. 51, II, s. 2, 59 i 411; 1942, s. 157, s. 169; Amtl. Anz. 1941, s. 1817; 1942, s. 2257; Amtsblatt 1941, nr 1, s. 11, nr 6, s. 94; A. Weh, *Prawo Generalnego...*, s. 354-372. Akty te wprowadzono w życie łamiąc regułę nie działania prawa wstecz, co było typowe dla ustawodawcy hitlerowskiego. Można dodać, że ustawodawca niemiecki wydając „wytyczne co do pobierania opłat stemplowych od podań i świadectw”, potwierdził zwolnienie izb p-h od opłat stemplowych.

⁷⁰ Do spraw dewizowych i celnych zob. np. VbIGG 1939, s. 44, s. 92, s. 149; 1940 II, s. 58, 101, 102, 117, 119, 144, 155, 293, 403 i 583; 1941 s. 11, 561, 580; 1942, s. 370 i 373). W sprawach rozrachunkowych zob. np. VbIGG 1939, s. 52; Amtl. Anz. 1941, s. 61 i 614. Odnośnie taryfy celnej np. VbIGG 1942, s. 375, a także, A. Weh, *Prawo Generalnego...*, s. 373 - 400.

⁷¹ Amtl. Anz. 1940, s. 159.

Pracownicy izb dystryktowych nie zostali osobno wymienieni w aktach prawnych dotyczących pracowników umysłowych samorządu, korporacji samorządowych, jak to stwierdzono – byłego państwa polskiego, a zatrudnionych w służbie publicznej GG. Sprawy uposażeń pracowników umysłowych niebędących Niemcami regulowano w ordynacjach taryfowych⁷². Jednakże wśród przepisów różnych ordynacji nie znalazłem postanowień odnoszących się do pracowników izb dystryktowych, czy grup głównych⁷³.

Gwoli uzupełnienia, można dodać, że o izbach nie wspomniano w ważnych dla życia gospodarczego aktach, np. o obowiązku zgłaszania przedsiębiorstw i zakładów, księgowaniu towarów, oznaczaniu sklepów, w sprawie zezwoleń na handel starzyzną, o cenach urzędowych i cennikach, obowiązku wystawiania rachunków, zezwoleniach na urządzenie zakładów przemysłowych, czy rozporządzeniu z 23 kwietnia 1940 r. o nabywaniu przedsiębiorstw, zakładów przemysłowych i praw udziałowych, rozporządzeniu z dnia 3 października 1941 r. o przeprowadzeniu rejestracji przedsiębiorstw oraz rozporządzeniu z dnia 20 stycznia 1943 r. o sanacji zakładów, o propagandzie i reklamie gospodarczej⁷⁴.

Izbom i grupom głównym nie przyznano formalnych uprawnień na gruncie okupacyjnego prawa kartelowego, które – w zamierzeniu okupanta – uchylilo polskie przepisy⁷⁵. Izb dystryktowych i grup głównych nie powiązano formalnie z administracją powierniczą, administracją pracy, nadzorem przemysłowym, organami z dziedziny motoryzacji, badającymi pojazdy mechaniczne, grupującymi rzeczoznawców, czy ośrodkami egzaminującymi kierowców i nauczycieli jazdy⁷⁶.

Celem podsumowania warto przytoczyć informacje podane przez Cz. Madajczyka⁷⁷. W 1939 roku, dla przykładu w dystrykcie lubelskim istniało

---

⁷² W sprawie pracowników umysłowych w GG np. rozporządzenie z 31 dnia października 1939 r. w sprawie umów zbiorowych (VblGG 1939, s. 12, 28, 210); VblGG 1940 I, s. 343, 375; 1941, s. 172 i 178; 435; 1942 s. 172, 741, 743.

⁷³ Amtl. Anz. 1942, s. 1301, 1308, 1312, 1319, 1450, 2044, 2133 oraz nr specjalny z 16 marca 1942 roku.

⁷⁴ Zob. Amtsblatt 1941, s. 158, 159, nr 12, s. 170; VblGG 1939, s. 61; VblGG 1940 I, s. 8, 15, 42, 171; 1941, s. 574 i 576; 1942, s. 645; 1943, s. 45, 57, 62; Amtl. Anz. 1941, nr 54, 55, 81, s. 1717; 1942, s. 377; 1943, s. 2315. A. Weh, *Prawo Generalnego...*, s. 219-224,

⁷⁵ VblGG 1941, s. 701.

⁷⁶ Zob. np. VblGG 1940 I, s. 82; 1942, nr 63, s. 402. Amtl. Anz. 1943, s. 2315. W sprawach motoryzacji zob. rozporządzenie z dnia 29 listopada 1940 r. (VblGG 1940 I, s. 349).

⁷⁷ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 583-585.

28 tysięcy przedsiębiorstw handlowych, 1 października 1943 roku: 4 tysiące, zaś w czerwcu 1944 roku: 3 tysiące – ubytek przedsiębiorstw sięgnął 90 %. Obrazuje to skalę zniszczeń w lubelskim handlu, a można wyobrazić sobie ilu kupców zginęło, ilu straciło swoje sklepy. Fakt ten powinien uzmysłwić nam, jak słabe były podstawy przyszłego powojennego samorządu gospodarczego, na przykład w Lubelskiem. Słabość ta wynikała ze strat ekonomicznych, a przede wszystkim osobowych. Wielu działaczy izb p-h, pochodzenia polskiego i żydowskiego, zaangażowanych było w ruch oporu i zginęło w obozach koncentracyjnych. Dlatego też, łatwiej było później władzy ludowej opanować i zlikwidować samorząd przemysłowo-handlowy.